

UN GLOSAR JURIDIC DIN 1815

DE

GR. BRÎNCUȘ

În Bibliografia românească veche (1508—1830), t. III, a lui I. Bianu și Nerva Hodoș, este înregistrat un glosar de neologisme intitulat « *Scară a cuvintelor celor streine și a celor făcute din firea limbii, care cuvinte au cerut neapărat trebuința a să metahirisi în alcătuirea pravililor* ». Glosarul a apărut anonim, la Iași, în 1815; e tipărit în -4° de 7 foi și cuprinde 120 de cuvinte.

Pe ultima pagină a glosarului se găsește o listă în care termenii glosați sînt traduși în limbile latină și greacă (ex. 1. *a d o p t i o*, *νίθεσις*, corespunzător termenului glosat *a d o p ț i e*).

Glosarul prezintă un interes deosebit, fiindcă termenii respectivi, specifici stilului juridic, erau mai puțin cunoscuți.

Apariția acestui glosar se datorează necesității de explicare a unor cuvinte curente în textele legislative ale vremii.

Cartea de legi cu care poate fi pus în legătură glosarul de care ne ocupăm este pravila lui Andronache Donici « *Adunare din pravilile împărătești sau alegire cuprinzătoare foarte pe scurt de cele trebuincioase pravile alcătuite cu mare lesnire spre înțelegerea și știința tuturor* », tipărită în Iași, la 1814¹. Cei mai mulți termeni din glosar sînt în legătură cu dreptul de proprietate, asupra căruia insistă cu deosebire autorul pravilei, întrucît chestiunea interesa mult burghezia românească de la începutul secolului al XIX-lea.

Dintr-o notiță de la sfîrșitul glosarului, semnată *Tălmăcitorii Pravililor*, constatăm că autorii glosarului n-au urmărit explicarea termenilor noi, necunoscuți îndeajuns, din cartea lui Donici, ci și un țel mai înalt. Ei invită pe cunos-

¹ Vezi Andrei Rădulescu, *Din viața și activitatea lui Andronache Donici* (extras din *Rev. judiciară*), Buc., 1906.

cătorii gramaticii să-și dea părerea asupra glosarului alcătuit și, mai ales, să arate modul cel mai potrivit de îmbogățire a limbii literare cu termeni juridici creați în limba română sau împrumutați din limbi străine: *Aceasta mai sus pînă acum puse cuvinte să dau în publică cu poftitoare cerere ca cei ce au știință atîta de regulile cele gramaticești și cele loğhicești, dupre care pot a să face nume noauă din însăși firea unii limbi și a să împrumuta din alte limbi străine, din care să cuvine, cît și de alte mijlociri prin care o limbă săracă să poată a să îmbogăți, să ajutoreze ei pre cei iscăliți cu dragoste hristianească și cu rîvnă patrioticească prin sfătuirea lor de vor afla ei niște cuvinte pravilicești mai potrivite decît cele puse aicea ca să se pue acelea în locul acestora.* În această scurtă postfață autorii nu amintesc pravila lui A. Donici, ceea ce înseamnă că materialul glosarului nu se mărginește la această pravilă. Constatarea noastră poate fi verificată printr-un studiu comparativ. Astfel, numeroși termeni noi din pravila lui Donici, care cu siguranță sînt specifice stilului juridic, n-au fost trecuți în glosar.

acolisitori (pl. = acoliți; 179);

anilics și afilics:

nevîrstnicul partea lărbătească pînă la 14 ani se numește în pravilă anilics; ... de la 14 ani pînă la 25 se numește afilics (93);

adventicia (= zestrea care nu provine din averea tatălui; 112);

profecticia sau paganica (= zestrea pe care cineva o dă unei fete din dragostea pe care o poartă tatălui fetei);

advocat (8), adeverință (= act, certificat; 63);

a se alcătui (= a se înțelege, a se învoi): *Și deaca cineva va, da în orîndă cuiva sau moșie sau, alt acaret și pre urmă va vrea să vînză altuia de veaci, trebuie mai întii să se alcătuiască cu cunpărătoriu* (60);

contract (= a se înțelege, a se învoi);

emfitevsis: *nîimeilă de veaci sau orînda de veaci, adecă în viață sau pentru o îndelungată vreme să numește în pravilă emfitevsis* (64);

erotocrisie (= judecata săvîrșită de judecători aleși de amîndouă părțile care se judecă; 14);

fiscus (= fisc; 164); ipodichi (= zălog, ipotecă; 49);

jalobă personalicească și jalobă in rem: *pînă a nu intra cineva în stăpînirea lucrului are jalobă personalicească asupra celui ce iaste îndatorit a i-l da, iar după ce au dat a intra în stăpînirea lucrului atuncea are jalobă in rem și dreptățile asupra lucrului cerșut* (25);

a mișca jaloba (= a da în judecată pe cineva);

lucruri mișcătore și lucruri nemișcătore (= lucruri mobile și lucruri imobile; 29);

notariu adecă condicariu a judecătoriei (42);

pedeapsă de cap (= pedeapsă capitală; 173);

sinisfora, adecă împreună aducere (toți frații vor aduce partea de avere primită de la părinți pe cînd aceștia trăiau și vor proceda la o nouă împărțire a moștenirii; 168);

vadea (= răgazul care se dă pîrîtului pentru a aduce noi dovezi; 13); stări împrejur (pl.=circumstanțe; 9); executoriul (182); Lista poate fi prelungită.

O parte din termeni sînt grecești și nu s-au adaptat la firea limbii noastre. Unii termeni din glosar lipsesc din textul pravelilor:

aluvie (= aluviune); acsiomă, bezmănuire (= închiriere), dezmoștenire, dreptatea cea realnică, concursul, mandatul, suptășezarea moștenitorului, uzucanie etc.

În glosar, termenii sînt grupați în familii de cuvinte (ex. depozesc, depozitul, depozitariul, depozitoriul); în pravilă, dintr-o familie întregă de cuvinte, nu găsim decît unul sau două:

Sînt folosiți în pravilă termeni ca: depozit (32), curator (99) etc., dar nu și cei din aceeași familie cu aceștia: *depozesc, depozitariul, depozitoriul curatorisesc, curatorisul* etc.

Alteori, pentru denumirea aceleiași noțiuni sînt întrebuințați termeni diferiți. În pravilă se vorbește de neamurile din sus, neamurile din jos și neamurile de lături (109), iar în glosar de suitori, pogorîtori și lătorealnici.

Și în privința formei cuvîntului avem de făcut observații. În pravilă apar depozit (cu acc. pe o), codichel, iar în glosar depozit (cu acc. pe i), codișil.

Prin urmare, glosarul de neologisme de la 1815 nu e « un adaos la pravila lui Andronache Dănici », cum susțin autorii Bibliografiei romînești vechi, ci o încercare de a arăta cum trebuie îmbogățită limba textelor juridice cu termeni noi, formați în interiorul limbii sau cu termeni străini adaptați. Faptul acesta se constată de altfel și din postfața glosarului. El poate fi considerat și ca o reacțiune față de numărul prea mare al grecismelor neadaptate și ca atare neînțelese de marea masă a poporului.

Trecem acum la studierea cuprinsului glosarului. În primul rînd, trebuie precizat că nu toți termenii explicați aparțin cu strictete stilului juridic:

aluvie iaste: cînd un rîu sau o altă apă curgătoare mîncă de la un mal cîte puțin și fără a să simți, și adaoge pămînt la alt mal;

acsioma iaste o hotărîtă punere de temei, carea, auzindu-se numai, să înțeleage și să pricepe;

substanția lucrului să fie toate acelea fără care n-ar putea lucrul să fie aceia carea el dupre numirea sa trebuie să fie;

sistimă, systimă, (= sistem) iaste o adunare de adevăruri care cu bună rînduială între sine sînt legate;

factul iaste temeiu și isprava pricinii;
sorelnic iaste locul cel descoperit pre casă, unde să pun lucruri la soare;
cîtimea cuprinde mărimea, mulțimea, lățimea, grosimea și înălțimea
vreunui lucru;

perpendicularie linie iaste: cînd o linie dreaptă, ca cum A.B.
puindu-să pe o altă linie dreaptă, ca cum G.D. face două unghiuri întocma adecă:
A.B.G. și A.B.D. Întru acest chip, încît, deaca din pontul unirii liniilor să face un
țarcălam, vor cuprinde fiește care din aceste unghiuri o a patra parte a țarcă-
lamului;

feliurimea arată de ce feliu iaste cutare lucru, bun sau rău, mare sau
mic, tare sau slab, greu sau ușor, alb sau negru, virtos sau moale și celelalte;

haractirul supt care să înțelege mai ales cuprinderea tuturor însuși-
rilor, prin care un om să deosebește de altul;

obiectul iaste lucrul cel supus privirii, gîndului sau vorbirii.

Sînt glosați și cîțiva termeni care în stilul juridic au sensuri diferite față
de cele din stilurile din care provin:

interesul cuprinde în sine toată paguba carea pătimeste cineva afară de
pierzarea lucrului sau a prețului și folosul de care să lipsească acesta din pricina altuia.
Pentru care întîmplare nu s-au împlinit îndatorirea cum să cade;

concurusul să zice de cătră judecătorie chiemarea sau adunarea tuturor
acelora carii au a ceare de la un datornic ce nu iaste în stare a plăti toate datoriile
sale;

prescripție iaste cînd cineva pîiarde dreptatea carea o avea asupra vre-
unui lucru, pentru că n-au uneltit-o ori n-au cerut-o cu judecată, pînă ce au trecut
vreamea cea hotărîtă de pravilă;

ocupație (cu derivatele: ocupesc, ocupatoriul) să zice cînd apucă cineva
mai înainte decît altul vre un lucru ce n-are stăpîn și-l însușește luiși, adecă îl
face al său.

Unele cuvinte glosate sînt înrudite ca sens sau sînt chiar sinonime. Astfel
bez m ă n u e s c (verb glosat alături de derivatele: bez m ă n u i r e, bez m ă -
n u i t a r i u l, bez m e n u i t o r i u l, bez m e n u i t u r ă), n ă i m e s c,
(verb care apare alături de derivatele: n ă i m i t a r i u l, n ă i m i t o r i u l,
n ă i m i r e a, n ă i m a l a, n ă i m i t u r a) și o r î n d ă l u e s c (o r î n d a -
t o r, o r î n d ă l u i r e, o r î n d ă l u i t o r i u l) au același sens de « a închiria
cuiva pămîntul sau un alt obiect ». Foarte apropiate ca înțeles sînt și cuvintele
c u r a t o r i s e s c (c u r a t o r i s i t u l, c u r a t o r u l) și e p i t r o p e s c, (e p i t r o p i t u l), primul însemnînd
a p u r t a d e g r i j ă p e n t r u a v e r i l e ș i p e n t r u p e r s o a n a c u i v a, c a r e l e s - a u p u s s u p t
c u r a t o r i a, a d e c ă p u r t a r e a d e g r i j ă, n u d i n p r i c i n a n e v î r s t n i c i e i, c i d i n a l t e
o a r e c a r e p r i c i n i, i a r c e l ă l a l t, « a se îngriji de persoana și de averea unui ne-
vîrstnic ».

Interesante sînt și cele cîteva exemple de traduceri ale unor cuvinte străine: *înarmarea* (= utilaj agricol) *să zice cuprinderea tuturor lucrurilor sau unealtelor care sînt trebuincioase spre uneltirea* (= întrebuițarea) *lucrului celui de frunte. Adecă în înarmarea moșiei să cuprind toate cîte sînt trebuincioase la lucrarea pămîntului, precum sînt robi, dobitoace și unealte și la aducerea rodurilor și la căratul, la așezarea și la păstrarea lor*. Cuvîntul acesta derivă de la *a arma*, mai vechi în limbă. El e o formație nouă care a pierdut orice legătură de sens cu cuvîntul de bază și traduce unul din înțelesurile rus. орудия «unealtă agricolă, armă de luptă».

însușesc (însușirea) e o creație cărturărească la înc. sec. al. XIX-lea de la pron. *însuși*, cu sensul fr. *approprier*;

suitorii sînt aceia din care eu mă trag prin naștere, adecă tatăl meu, moșul (bunul), strămoșul, răstrănoșul și cei mai sus decît dînșii; (traduce lat. *ascendens, -tis*); *pogoritorii să numesc toți aceia care să trag de la mine adecă: fiul meu, nepotul de fiu, strenepotul, răstrenepotul și cei mai jos decît dînșii*; (traduce lat. *descendens, -tis*); *suptașez, suptașezatul, suptașezarea moștenitoriului* (= substituirea în drept de succesiune) *iaste cînd așază cineva în locul moștenitoriului celui dintîi un al doilea, în locul a acestuia un al treilea moștenitoriu, întîmplîndu-se că moștenitoriul cel așezat să moară, sau să nu voiască, ori din nevedniciia sa să nu poată moșteni pe diiatorul*; (traduce lat. *substituto, -ere*; fr. *substituer*).

Neologismul *satisfacția* apare alături de termenul prin care e tradus: *facere destul*. De asemenea: *sîrmănărie, orfanotrofie casa aceia a obștinii în carea cu chieftueli de obște să hrănesc și să cresc copii sirimani*.

Formarea cuvintelor oferă aspecte interesante asupra cărora trebuie să ne oprim.

Sufixul *-(t)ie*, care a fost introdus în limbă noastră din rusește ¹⁾, nu e concurat de *-(t)iune*: *apelație, adopție, alluvie, condiție, ocupație, tradiție*.

Multe verbe (și derivate verbale) de origine romanică sau vechi romînești primesc sufixul grecesc *-isi*, productiv la începutul sec. al XIX-lea: *adoptisesc* (*adoptisitoriul* *tată sau moșu*), *adoptisitoarea* (*maică sau moașă, adoptisitul*), *diiatiseșc, curatoriseșc* (*curatorisitul*), *legatiseșc, mandiseșc, tradiseșc, uzucaniseșc*.

Mai rare sînt exemplele cu sufixele *-icesc*, productiv în acea epocă, *-nic* și *-ălu*: *moralicesc, personalicesc, privaticesc; sorelnic* (= solar), *personalnic; orîndălucesc* (*orîndăluire, orîndăluitorul*).

¹ Cf. Iorgu Iordan, *Influențe rusești în l. rom.*; vezi și *Un dicționar de neologisme romînești*, de același autor, în S.C.L. I/1950, f. 1, p. 64.

Apariția familiilor de cuvinte create prin derivarea cu sufixe dovedește că autorii glosarului își dădeau seama de felul cum trebuie alcătuit un dicționar: depozesc, depozitul, depozitariul, depozitoriul; comodatul, comodesc, comodătariul, comodatoriul; posesie, posesorul, posidesc; tradiție, traditorul, tradisesc etc.

Unele cuvinte sînt formate prin derivare de la cuvinte vechi în limbă. Astfel, cuvinte ca bezman, diiată, a moșteni, orîndă, dreptate erau cunoscute dinainte și de aceea nu s-a simțit nevoia să fie glosate; în schimb, derivatele lor: bezmănuesc, bezmănuire, bezmănuitariul, bezmenuitoriul, bezmenuitură; diatisesc, diatorul; dezmoștenesc, dezmoștenire, dezmoștenitoriul, dezmoștenitul; orîndator, orîndăluesc, orîndăluire, orîndăluitoriul, fiind creații mai noi, glosarea lor era necesară.

Totuși, constatăm uneori și glosarea termenului de biză, alături de derivatele lui, chiar dacă acesta e un cuvînt vechi, bine cunoscut în limbă; năimesc, năimitariul, năimitoriul, năimirea, năimala, năimitura; uzucanie, uzucanisc.

Cuvintele împrumutate din alte stiluri apar însoțite de unele determinative care au rolul de a le preciza sensul. Atît determinatul cît și determinantul pot fi neologisme sau cuvinte vechi romînești:

Condiția cea atîrnătoare iaste: Cînd dreptatea cea de cineva orînduită nu ia întru alt chip puteare lucrătoare, fără numai după împlinirea sau eșirea condiției. Adecă: cînd zice cineva să ia cutare din avearea mea doadă mii de lei, după ce va săvîrși cursul învățaturii pravililor.

Condiția cea dezlegătoare iaste: cînd dreptatea, carea s-au dat cuiva, contenește, împlinindu-să sau întîmplindu-să condiția. Adecă: să aibă cutare de la moștenitorii miei hrana sa pînă la al optprezecelea an al vîrstii sale;

Lucru cheltuitoriu (= lucru consumtibil, perisabil) să zice acela cu care nu să poate folosi cineva cum să cade, dacă el nu-l va cheltui, strica, mînca ori bea, precum sînt bani, pîine, făină, roduri, vin, unt de lemn și cealelalte;

Lucru necheltuitoriu iaste acela care poate cineva a-l unelti (= întrebuința), fără să-l strice sau să-l cheltuiască, precum iaste un caru, un dobitoc, o carte și cealelalte;

Persoană în pravile (= persoană fizică) să numește omul acela (care) în statul are o stare politicească, adecă dreptăți și îndatoriri politicești.

Persoană moralicească (= persoană juridică, persoană morală) iaste o cuprindere a mai multora oameni, carii au deopotrivă dreptăți și îndatoriri și să socotesc toți ca o persoană, precum sînt: obștimă, breaslă, tovarășii și cealelalte;

Presumpția cea pravilnicească iaste o punere ca aceasta, carea în lipsa adevărului celui pravilnesc trebuie să se socotească ca o adevărată, pînă să vor dovedi ceale împotrivnice;

Fapte criminalicești sînt faceri sau nefaceri împotriva pravililor, adecă cînd face cineva aceeaia ce iaste oprit de pravile sau nu face aceeaia ce pravila poruncește a să face: prin care faceri sau nefaceri să scoposeaște tocma aceea ce vatămă sau strică siguranția cea obștească și care să supun unii cercetări și urmări criminalicești.

Sînt însoțite de determinative și cuvintele specifice stilului juridic care în acest stil au mai multe întrebunțări:

Dreptatea cea afară scoțitoare iaste dreptatea aceeaia carea să cuvine cuiva întru acest chip, încît tot altul n-are tot aceeași dreptate. Adecă: deaca cineva are vreun lucru întru dreapta stăpînirea sa poate să scoată pre fiește care altul din întrebunțarea lucrului acestuia;

Dreptatea cea realnică (= dreptul de proprietate) iaste dreptatea aceeaia carea, aducîndu-să cătră lucruri, are puterea lucrătoare asupra tuturor oamenilor, deci și asupra tot posesorului, adecă: deaca cineva au luat din ale meale vre un lucru fără știrea și voia mea și l-au vîndut, am dreptate asupra lucrului acestuia ca să-l iau cu judecată ori la cine îl voi afla și celelalte;

Dreptatea înfășoșării iaste aceeaia: cînd din pogoritorii, adecă: nepoții și nepoatele, strenepoții și strenepoatele și cei mai jos decît dinșii sau din lăturalnicii, adecă: nepoții și nepoatele din frate și din soră și lăsătoriului de moștenire, intră la moștenirea lui în locul tatălui sau a maicii lor, care au murit mai nainte decît lăsătoriul de moștenire și iau toți, cîți vor fi atîta parte din moștenire cîtă s-ar fi convenit tatălui sau maicii lor deaca ar fi trăit.

Raportînd glosarul de care ne ocupăm la vocabularul limbii noastre de astăzi, constatăm că o mulțime de neologisme s-au adaptat încă de atunci la limba romînă, căpătînd o fizionomie specific romînească. Ele s-au impus în limbă:

Depozitoriul iaste acela carele ia spre pază un lucru ce i-au încredințat altcineva;

Condiția iaste o împlinire sau întimplare de carea să spînzură vreo dreptate. Adecă: deacă voi cîștiga cu neșuitorie zeace mii de lei, vei avea de la mine o mie de lei;

Comodatul să zice cînd dă cineva altuia vreun lucru carele nu iaste din ceale cheltuite, spre hotărîtă uneltire fără vreo plată, numai pentru hatîr, care lucru trebuie prîmitoriul să-l dea înapoi fără vreo stricăciune;

Legatul iaste cînd cineva prin voința sa cea mai de pre urmă lasă altuia vreun lucru sau și vreo dreptate ca o danie;

Mandatul să zice cînd dă cineva altuia deplină putere ca să facă în numele mandatoriului vreo treabă sau vreo slujbă;

Tradiție iaste mutarea cea desăvârșită a vreunui lucru din mîna unuia în mîna altuia.

De asemenea: curatorul, satisfacția, prescripția, fideicomisul, însușesc etc.

Unii termeni, derivați de la cei înșirați mai sus sau din același cuvînt cu cele care s-au păstrat, nu mai sînt folosiți astăzi: depozesc, comodesc, comodătariul, comodatoriul, legatisc, mandisc, traditorul, tradisc, curatorisc, curatorisitul.

De asemenea, astăzi nu mai sînt întrebuițați termenii: bezmănesc: *eu dau pămîntul meu cu bezman* (= embatic, arendă); bezmănuire, bezmănuitariul, bezmănuitoriul, bezmenitură; diatisc, diatorul; năimesc: *eu dau cu chirie*, năimitariul, năimitoriul, năimirea, năimala, năimitura; pontuluire (= contract în care sînt specificate clauzele); sîrmănărie; sorelnic; suptașez; uzucanie, uzucanisc; orîndălesc (= dau cu orîndă, cu chirie, camătă); orîndăluire, orîndăluitoriul, orîndator; înarmarea etc.

Au dispărut fără urme cuvintele grecești neadaptate: psifosul (= votul), theoretra: *să numesc aceale care să dau de cătră bărbat la mireasă pentru cîntea fecioriei ei a doua zi după nuntă*.

Cuvîntul patron, care însemnează ertăroriul robului său, este cunoscut astăzi cu alt sens.

În privința glosării termenilor, constatăm unele definiții greoaie: votul sau psifosul *să zice cînd arată cineva voința sa pentru un lucru care prin învoirea a mai multora trebuie să se hotărască*.

Deseori, pe lîngă definirea cuvîntului, se recurge și la explicarea lui printr-un exemplu (vezi mai sus felul cum e glosat cuvîntul condiția cea atîrnătoare).

Cuvintele care sînt folosite și în alte stiluri ale limbii literare, dar care în stilul juridic au sensuri deosebite, primesc, pentru a se atrage atenție asupra sensurilor noi (juridice) o mențiune, ca de exemplu: *să zice de cătră judecătoria* (vezi mai sus felul cum e glosat cuvîntul concursul).

În sfîrșit, derivatele sînt definite de obicei prin termenul de bază:

diiatisc: *eu fac o diiată*.

diiatorul *iaste acela ce face o diiată*.

Din cele arătate mai sus rezultă că glosarul juridic de la 1815 prezintă interes pentru istoria limbii noastre. El este o dovadă a faptului că stilul juridic s-a fixat în limba literară la începutul secolului al XIX-lea.

Elementele cuprinse în glosar sînt în special neologisme provenite din limba latină, intrate direct sau prin filieră rusească, calcuri după cuvinte străine și creații noi, cu mijloace proprii limbii noastre. Remarcăm de asemenea tendința autorilor glosarului de a elimina grecismele cu sferă de circulație prea restrînsă.